

МЕДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

ТОМ • 1

ЗАГАЛЬНА МЕДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

За редакцією професора, доктора медичних наук Г. Я. Пилягіної

NK
PUBLISHERS

Вінниця
НОВА КНИГА
2020

УДК 159.97:616.89(075.8)

М42

*Рекомендовано вченою радою НМАПО імені П. Л. Шупика
як підручник для студентів вищих медичних навчальних закладів
(протокол № 5 від 10.06.2020 р.)*

Колектив авторів:

Г. Я. Пилягіна, О. О. Хаустова, О. С. Чабан, К. В. Аймедов, Ю. О. Асєєва, О. П. Венгер, Н. О. Дзеружинська, О. В. Зубатюк, В. Д. Мішиєв, В. Ю. Омельянович, О. Г. Сиропятов, С. А. Чумак.

Рецензенти:

Напрєско Олександр Костянтинович, доктор медичних наук, професор, Національний медичний університет імені О. О. Богомольця, завідувач кафедри психіатрії та наркології.
Гринєвич Євгенія Геннадійовна, доктор медичних наук, професор, Національна медична академія імені П. Л. Шупика, професор кафедри загальної, дитячої та судової психіатрії і наркології.

Медична психологія : в 2-х т. Т. 1. Загальна медична психологія /
М42 [Г. Я. Пилягіна, О. О. Хаустова, О. С. Чабан та ін.] ; за ред. Г. Я. Пилягіної. – Вінниця : Нова Книга, 2020. – 288 с.

ISBN 978-966-382-850-3

Підручник “Медична психологія” складається з двох томів. У 1-му томі підручника висвітлені основні розділи загальної медичної психології. В ньому представлені розділи, які присвячені основним питанням щодо предмету та завдання медичної психології, короткого історичного нарису її розвитку, психічної діяльності та психічним процесам, нейропсихології, психології особистості й поведінки, віковій психології, видам і методам дослідження та медико-психологічної допомоги.

Даний підручник відповідає навчальним планам та програмам з медичної психології додипломного та післядипломного рівнів освіти та надає можливість набути знання впродовж навчання за цією спеціальністю.

Призначений для студентів медичних вищих навчальних закладів, інтернатури, магістратури та спеціалізації з медичної психології, а також для безперервного професійного навчання в межах післядипломної освіти.

УДК 159.97:616.89(075.8)

ISBN 978-966-382-850-3

© Колектив авторів, 2020

© Нова Книга, 2020

Зміст

Колектив авторів	6
Передмова	7
1. Медична психологія, її предмет та завдання. Організація медико-психологічної допомоги населенню	8
1.1. Предмет та завдання загальної та медичної психології. Роль психології у професійній діяльності медика (О. С. Чабан, О. О. Хаустова)	8
1.2. Основи організації медико-психологічної допомоги та сучасний стан медико-психологічної служби в Україні (Г. Я. Пилягіна)	10
2. Короткий історичний нарис розвитку медичної психології (О. С. Чабан, О. О. Хаустова, Г. Я. Пилягіна)	17
3. Психічна діяльність та психічні процеси	24
3.1. Загальна характеристика психічної діяльності (Г. Я. Пилягіна)	24
3.1.1. <i>Поняття психіки, її функцій, психічної діяльності та її явищ</i>	24
3.1.2. <i>Процес психічної діяльності. Вищі психічні функції</i>	26
3.1.3. <i>Загальна характеристика психофізіологічної основи вищих психічних функцій. Сигнальні системи ЦНС</i>	29
3.2. Окремі психічні процеси психічної діяльності (вищі психічні функції)	33
3.2.1. <i>Відчуття</i> (Г. Я. Пилягіна)	33
3.2.2. <i>Сприйняття</i> (Г. Я. Пилягіна)	37
3.2.3. <i>Увага</i> (О. С. Чабан, О. О. Хаустова)	40
3.2.4. <i>Мислення</i> (О. С. Чабан, О. О. Хаустова)	43
3.2.5. <i>Уявлення і уява</i> (О. С. Чабан, О. О. Хаустова)	48
3.2.6. <i>Мова та мовлення</i> (Г. Я. Пилягіна)	50
3.2.7. <i>Пам'ять</i> (О. С. Чабан, О. О. Хаустова)	55
3.2.8. <i>Емоції та почуття</i> (О. С. Чабан, О. О. Хаустова)	60
3.2.9. <i>Психомоторна активність</i> (Г. Я. Пилягіна)	68
3.2.10. <i>Воля та вольова діяльність</i> (О. С. Чабан, О. О. Хаустова, Г. Я. Пилягіна) ..	74
3.2.11. <i>Інтелект</i> (О. С. Чабан, О. О. Хаустова, Г. Я. Пилягіна)	79
3.2.12. <i>Свідомість та самосвідомість</i> (О. С. Чабан, О. О. Хаустова)	83
4. Нейропсихологія (Г. Я. Пилягіна)	90
4.1. Історія розвитку та сучасна нейропсихологія	90
4.2. Понятійний апарат нейропсихології	95
4.3. Методи дослідження та діагностики порушень вищих психічних функцій у нейропсихології	98
5. Психологія особистості	106
5.1. Особистість. Структура, розвиток та здібності особистості. Я-концепція. Гармонійні і дисгармонійні особистості (К. В. Аймедов, Ю. О. Асеева)	106
5.2. Темперамент і характер (К. В. Аймедов, Ю. О. Асеева)	116
5.3. Механізми психологічного захисту особистості (Г. Я. Пилягіна, С. А. Чумак) ..	124

6. Психологія поведінки та соціальної активності	133
6.1. Поведінка: її чинники, елементи та наукові напрямки її вивчення (Г. Я. Пилягіна)	133
6.2. Особистісна та соціальна активність і соціальна діяльність (Г. Я. Пилягіна) ..	137
6.3. Поведінка в міжособистісних взаєминах (К. В. Аймедов, Ю. О. Асеева)	140
6.4. Долаюча поведінка (Г. Я. Пилягіна)	147
7. Вікова психологія	153
7.1. Загальні положення про вікову психологію (Г. Я. Пилягіна)	153
7.2. Загальна характеристика психічного розвитку і формування людини (О. П. Венгер)	155
7.3. Психологія окремих вікових періодів (О. П. Венгер)	162
7.3.1. Психологія дитинства і дорослішання	162
7.3.2. Психологія старіння	168
8. Методи дослідження в медичній психології	172
8.1. Загальні підходи у проведенні досліджень у медичній психології (Г. Я. Пилягіна)	172
8.2. Окремі методи дослідження, що застосовуються в медичній психології	176
8.2.1. Психологічна керована бесіда, психологічне, клінічне інтерв'ю (О. П. Венгер)	176
8.2.2. Анамнестичний метод дослідження (В. Д. Мішиєв, В. Ю. Омелянович) ..	183
8.2.3. Методи експериментально-психологічного дослідження (Н. О. Дзеружинська, О. Г. Сироп'ятов)	188
8.2.4. Методи дослідження психічних процесів та станів (Н. О. Дзеружинська, О. Г. Сироп'ятов)	193
8.2.5. Методи експериментально-психологічного дослідження особистості, темпераменту і характеру (В. Д. Мішиєв, В. Ю. Омелянович)	202
9. Види і методи медико-психологічної допомоги	215
9.1. Загальні уявлення про види і методи медико-психологічної допомоги (Г. Я. Пилягіна)	215
9.2. Психологічне консультування (Г. Я. Пилягіна)	217
9.3. Медико-психологічна корекція (Г. Я. Пилягіна)	221
9.4. Психотерапія. Основні форми, напрями та методи	225
9.4.1. Загальне уявлення про психотерапію. Основні етапи історії її розвитку як науки (Г. Я. Пилягіна, С. А. Чумак)	225
9.4.2. Основні фактори дії психотерапії та форми її застосування: індивідуальна, групова та сімейна (Г. Я. Пилягіна, С. А. Чумак)	229
9.4.3. Психодинамічний напрям у психотерапії: класичний психоаналіз З. Фреїда, аналітична психологія К. Г. Юнга (Г. Я. Пилягіна, О. В. Зубатюк)	235
9.4.4. Когнітивно-поведінковий напрям у психотерапії та його провідні методи (Г. Я. Пилягіна, О. В. Зубатюк)	240
9.4.5. Сугестивний напрям у психотерапії та його основні методи (Г. Я. Пилягіна, О. В. Зубатюк, С. А. Чумак)	246

9.4.6. Екзистенціально-гуманістичний напрям у психотерапії та його основні методи (Г. Я. Пилягіна, О. В. Зубатюк, С. А. Чумак).....	253
9.4.7. Напрямок тілесно-орієнтованої психотерапії (Г. Я. Пилягіна, О. В. Зубатюк).....	264
9.4.8. Напрямок арт-терапії та його основні методи (Г. Я. Пилягіна, О. В. Зубатюк).....	268

Спеціальна медична психологія розкриває провідні психологічні аспекти, які виникають в окремих областях медицини та пов'язані з можливістю надання медико-психологічної допомоги хворим при певних формах хвороб. Тому основними завданнями спеціальної медичної психології є вивчення наступних питань:

1. Психічні фактори, що впливають на розвиток хвороб, динаміку лікування та їх профілактику.
2. Особливості психології хворого з різними нервово-психічними розладами, які фактично є об'єктом діяльності лікаря будь-якого фаху.
3. Особливості психології хворих, які страждають на різні соматичні захворювання (серцево-судинні, інфекційні, он-

- підготовки, та післяопераційного періоду.
5. Психологія хворих з дефектом органів і систем (сліпота, глухота, глухонімота, ін.).
6. Психологічні основи психокорекції, психотерапії, психогієни та психопрофілактики.
7. Медико-психологічний аспект трудової, військової і судової експертизи.

Медична психологія сприяє не тільки покращенню необхідних контактів з пацієнтами, швидшому та найповнішому одужанню і функціональному відновленню, але й попередженню хвороб, поліпшенню якості життя пацієнтів, удосконаленню охорони здоров'я, формуванню гармонійної особистості.

Питання для самоконтролю:

1. Що вивчає загальна і медична психологія?
2. В чому полягає предмет і завдання медичної психології?
3. Для чого знання основ загальної і медичної психології необхідне лікарю?

1.2. Основи організації медико-психологічної допомоги та сучасний стан медико-психологічної служби в Україні

Г. Я. Пилягіна

Оскільки медична психологія спрямована насамперед на вирішення завдань, пов'язаних з підтриманням психологічного здоров'я населення,

із вивченням психологічних факторів, що впливають на виникнення і перебіг захворювань, з діагностикою хворобливих і патологічних станів,

психокорекційними формами впливу на процес одужання, реабілітацію і психопрофілактику захворювань, то, безумовно, в центрі її уваги перебуває людина. Саме особистість хворого — з її стражданнями, труднощами адаптації та самореалізації, що є наслідком проблем зі станом її здоров'я. Медичний психолог — це фахівець, який повинен надати кваліфіковану допомогу такому пацієнту в його скрутних обставинах.

Ситуація із захворюваністю в Україні свідчить, що в останні роки існує стала тенденція до зростання невротичних і психосоматичних розладів, які характеризуються емоційно-вольовими порушеннями й вегетативним симптомокомплексом, патопсихологічними особистісними змінами, стійкою соціальною дезадаптацією. Але розуміння самих пацієнтів та структура надання їм медичної допомоги в нашій країні вибудовані таким чином, що вони потрапляють на прийом до медичного психолога чи психотерапевта лише через деякий час, який іноді триває роки. І це незважаючи на те, що саме медико-психологічної допомоги вони потребують передусім. Саме тому роль медичного психолога в структурі надання медичної допомоги населенню стає вкрай важливою. Сьогодні медична психологія має шалену популярність у царині прикладних галузей психологічної науки, бо саме ці спеціалісти безпосередньо впливають на ефективність лікувально-діагностичних і реабілітаційних процесів. Психологічна допомога пацієнтам терапевтичних та хірургічних стаціонарів, участь психологів у інших фор-

мах лікарського втручання відіграють серйозну роль у профілактиці ускладнень захворювань, скороченні тривалості періоду відновлювання. А також саме медична психологія вивчає психологічні особливості професійної діяльності медичних працівників.

В Україні розвиток медичної психології спрямований на вирішення організаційних, методичних і практичних проблем, котрі з'ясовують роль медичного психолога в загальній роботі лікувальних закладів та у проведенні психокорекційних, психотерапевтичних і реабілітаційних заходів.

До завдань у роботі медичного психолога належать: розуміння взаємодії психічних і соматичних процесів при виникненні та розвитку хвороб, закономірності формування уявлення про своє захворювання у хворого, вивчення способів усвідомлення хвороби. До більш практичних завдань можна віднести: формування адекватних особистісних установок, пов'язаних з лікуванням; використання компенсаторних і захисних механізмів особистості в терапевтичних цілях; вивчення психологічного впливу лікувальних методів і засобів (медикаментозної терапії, лікувальних процедур, клінічних і апаратурних досліджень, хірургічних втручань тощо) з метою забезпечення їх максимального позитивного впливу на фізичний і психічний стан пацієнта; організація лікувального середовища (стаціонару, поліклініки, санаторію), вивчення стосунків хворих з родичами та персоналом.

У комплексі організації лікувальних заходів медичний психолог безпосередньо впливає на побудову

взаємин учасників лікувального процесу — особливо на усвідомлення лікарем його психологічного впливу в ході проведення ним діагностичної, лікувальної, профілактичної роботи. Розробка принципів і методів психологічного дослідження в клініці, застосування позитивного психологічного впливу на психіку людини в лікувальних і профілактичних цілях — ці прикладні задачі медичної психології повинні враховуватися в діяльності різних ланок системи охорони здоров'я.

Робота медичного психолога пов'язана з областями медичної психології, серед яких виділяють наступні: загальна психологія, клінічна психологія, психокорекція, медична етика і деонтологія, психологічна експертиза, профвідбір осіб з інвалідністю. Одна з найважливіших професійних зон роботи медичного психолога — це корекційна медична педагогіка та дефектологія — суміжна з медициною, психологією і педагогікою область, спрямована на абілітацію та соціалізацію дітей з різними формами органічної патології ЦНС.

Зростаюче значення медичної психології обумовило поширення її викладання у вищих навчальних закладах. У системі медичної освіти вона є дисципліною, яка формує професійний світогляд сучасного лікаря. При вивченні дисципліни “Медична психологія” фахівець будь-якого рівня навчання (бакалавр, лікар-спеціаліст, магістр) повинен мати визначені професійні компетенції.

Знати:

- ⊕ основні поняття, завдання та методи роботи, які застосову-

ються у медичній психології;

- ⊕ поняття “норма”, “здоров'я”, “патологія”, “хвороба”, “медико-психологічна діагностика, корекція, реабілітація та профілактика”;
- ⊕ специфіку застосування набутих знань з медичної психології у практиці;
- ⊕ основні поняття нейропсихології, патопсихології, корекційної педагогіки;
- ⊕ особливості розвитку та поведінки особистості.

Вміти:

- ⊕ застосовувати отримані теоретичні знання в практичній роботі;
- ⊕ аналізувати особистісні та вікові характеристики людини, що перебуває у патологічному стані або має будь-яке захворювання;
- ⊕ визначати вплив середовища на нервово-психічне здоров'я клієнтів у певних умовах чи в окремих випадках;
- ⊕ планувати і здійснювати психодіагностичне обстеження хворого при різних соматичних і психічних захворюваннях з використанням основних методів та методик, що є в арсеналі медичної психології;
- ⊕ планувати і здійснювати психокорекційне втручання при патологічних станах чи захворюваннях;
- ⊕ проводити психореабілітаційні заходи задля соціальної реадaptaції пацієнтів та психопрофілактичні заходи з метою запобігання рецидивування за-

- хворювань або їх виникнення;
- визначати характер впливу умов лікування на психіку і поведінку пацієнтів та аналізувати процеси лікування і психологічного стану людини під час лікування та реабілітації;
- надавати рекомендації та пропозиції щодо впровадження результатів медико-психологічних досліджень у практику медичних закладів стосовно умов оптимального використання особистих трудових можливостей, досліджуваних з урахуванням перспектив розвитку професійних здібностей, раціональних режимів праці та відпочинку медичних працівників, покращення соціально-психологічного клімату та умов праці в їх трудових колективах.

Втілення підготовки професійних медичних психологів, а також розповсюдження знань із психології серед лікарів інших спеціальностей вкрай необхідне, враховуючи реформування системи охорони здоров'я, що здійснюється в Україні упродовж останніх років. У багатьох лікувальних установах, насамперед у психіатричних і неврологічних лікарнях, медичні психологи входять до штатного розпису, створені та працюють кабінети для проведення психокорекційної роботи і психотерапії.

Наступним етапом у втіленні сучасної моделі надання медичної допомоги в психіатричних та соматичних лікарнях або приватних лікувальних закладах є створення бригадної роботи. Керуючим центром бригади, як функціонального підроз-

ділу у діагностично-лікувальному та реабілітаційному процесі, є лікар — найчастіше йдеться про психіатра, бо основними споживачами послуг у медичній психології є пацієнти з нервово-психічними розладами. Але ефективність роботи лікаря безпосередньо залежить від супутньої праці психотерапевта або медичного (клінічного) психолога, фахівця із соціальної роботи, а також середнього медичного персоналу (медсестри чи фельдшера). Саме цілеспрямована єдність у роботі медичної бригади, коли кожний із спеціалістів, виконуючи свої функціональні обов'язки, реалізує необхідні діагностичні, лікувальні та реабілітаційні заходи під керівництвом і в тісному співробітництві з лікарем.

Ця модель концептуально дотримує всі ідеї біопсихосоціальної парадигми в медицині, бо саме так можна здійснити основні принципи лікування, основними цілями якого є:

- одужання хворого або максимальна редукція патологічних симптомів із максимально можливим відновленням порушених чи втрачених функцій;
- профілактика рецидивів захворювань та виникнення нових хвороб;
- збереження або максимально можливе відновлення соціальних компетентностей;
- дотримання прав людини у ході лікування та реабілітації.

Таким чином, на тлі Законодавства України та постанов відповідних міністерств, виконуючи свої основні професійні завдання, медичний психолог може:

- ⇒ працювати в будь-яких закладах системи охорони здоров'я, соціального забезпечення та освіти; він може проводити й діагностичну, лікувально-консультативну та психокорекційну (психотерапевтичну) роботу у психіатричних чи соматичних стаціонарних відділеннях, у поліклінічних установах, консультативних центрах здоров'я, реабілітаційних центрах, соціально-психологічних службах (служба сім'ї, телефон довіри тощо);
- ⇒ займатися організацією профорієнтаційної роботи (здійснювати професійний добір, профадаптацію, профнавчання, соціально-психологічне вивчення трудових колективів, дослідження причин плинності кадрів, травматизму, консультування тощо);
- ⇒ працювати психологом-вихователем та психологом-консультантом у середніх спеціальних школах та дошкільних закладах для дітей з особливими потребами;
- ⇒ викладати медичну психологію в середніх та вищих навчальних закладах;
- ⇒ працювати старшим лаборантом у психологічних лабораторіях вищих навчальних установ та/або науковим співробітником у науково-дослідницьких закладах, а також методистом-лаборантом на відповідних кафедрах освітніх, виховних і виправно-трудоваих закладів;

- ⇒ проводити дослідження в галузі медичної психології та педагогічної роботи в галузі психології з підготовкою науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на підвищення ефективності лікування і реабілітації хворих;
- ⇒ працювати у сфері управління, обслуговування, підприємництва, органах місцевої влади в якості психолога-консультанта, менеджера соціально-психологічної служби, а також консультувати керівників і спеціалістів із соціально-психологічних питань управління й організації професійної діяльності;
- ⇒ проводити судово-психологічну та військово-психологічну експертизу при набутті певної кваліфікації та/або брати участь у комплексних експертизах (наприклад, судовій психолого-психіатричній експертизі тощо).

У своїй роботі медичний психолог дотримується наступних етичних принципів:

- ⇒ постійно збагачує свої знання про нові наукові досягнення в галузі професійної діяльності;
- ⇒ застосовує лише апробовані професійні методи і процедури, а у випадках проведення дослідження чи експерименту — попереджає досліджуваних про застосування неперевіраних методів;
- ⇒ береться за вирішення тільки тих завдань, які належать до сфери його компетенції. У разі

виникнення питань, проблем або неспроможності допомогти хворому психолог передає його іншому досвідченому фахівцеві й налагоджує контакт з професіоналами, що можуть надати очікувану допомогу;

☞ додержується принципу добровільної участі пацієнта в обстеженнях, лікуванні чи реабілітації, намагається налагодити з пацієнтом співробітництво. Під час роботи з дітьми, пацієнтами з тяжкими психічними розладами (в крайніх випадках) допускаються відхилення від принципу добровільності, але в межах законодавчих норм. Вступаючи у контакт з особами, для яких він є обов'язково-примусовим (наприклад, у разі проведення судово-психологічної експертизи), не має права змушувати пацієнта повідомляти відомості всупереч його волі;

☞ додержується конфіденційності у всьому, що стосується взаємин з пацієнтом, його особистого життя та життєвих обставин, і може передавати будь-яку інформацію про пацієнта, тільки якщо він просить або погоджується на це. Виняток становлять випадки, коли виявлені симптоми є небезпечними для пацієнта та інших людей, і психолог зобов'язаний поінформу-

вати тих, хто може надати кваліфіковану допомогу;

☞ не робить висновків і не дає порад, не маючи достовірних знань про пацієнта або ситуацію, в якій він перебуває. У доступній формі повідомляє обстежуваному про свій висновок (діагноз) і методи та засоби можливої допомоги. Обачливо і обережно висловлюється щодо виявлених патологій у психічному стані пацієнта. У звіті (висновку) психолога повинна міститися лише необхідна і водночас достатня інформація про стан хворого та здійснювані дослідження чи проведені корекційні (реабілітаційні) заходи;

☞ прагне до адекватних знань про свої індивідуальні якості та особливості і визначення меж власних професійних можливостей. Уникає встановлення неофіційних взаємин з пацієнтом, якщо це може стати на перешкоді проведенню діагностичної, консультаційної та корекційної роботи з ним.

Розуміння та адекватне втілення організації роботи медичного психолога є основою удосконалення надання ефективної медико-психологічної допомоги особам, що звертаються по допомогу, і сприяє покращенню здоров'я та соціального благополуччя населення України.

Питання для самоконтролю:

1. Що повинен знати і вміти медичний психолог?
2. Що таке бригадний метод роботи?